

“Di Şahnameyên Kurdî de Cih û Rola Sîmurg wek Hebûnekî Sersirûştî”

Dr. Shahab Vali

Zaningehe Mêrdîn-Artuklu/ Turkîya

PUXTE:

Di çanda Îranî/Kurdî, devkî yan nivîskî, de yek ji hebûnên derasayî Sîmurg e. Navê Sîmûrg di nav aferîdeyên sersirûştî yekem car di metnên zerdûştî de wek Saenaya (bi pehlewî: Senmurv) tê behskirin. Li gor edebiyata zerdûştî, Sîmûrg li ser darekê dijî ku hemû tov tê de ne, bi perên xwe şer dike, tovên ku bi baran û bayî hatine li ser hemû rûyê erdê belav dike.

Hebûna Sîmurg di binhêşa kolektîfa Îranî/Kurdî de, piştî Îslam jî dewam dike û dikare bê dîtin ku Sîmûrg wek sembol, xwedî cihekî pir girîng e di serdemên îslamî yên Îranê de. Ev çûk wek nemir tê qebûl kirin, bi taybetî di pirtûka navdar a Farîd al-Dîn ‘Attar Nîşâbûrî (m. 1220) de. Sîmûrg, di berheman de, di nivîsên mîstîk de û ji aliyê ‘îrfanî ve wek rêber an jî yekî nuwaze tê nîşandan. Xuyabûna Sîmûrg sembola “Eqle Mutleq” e.

Ji xeynî edebiyata ‘îrfanî, yek ji sahayên edebî ku Sîmurg tê de xwedî rolek girîng e, edebiyata destanî û bi taybet jî çîrokên Şahname ye. Digel ku di beşa mîtolojîk a Şahnameyê de, hêzên derxwezayî tevî jiyana insanan nabin, lê tê dîtin ku Sîmûrga wek nûnera xwedêyan, dibe parastvana Zal û kurê wî û bi ihtîmaleke mezin ew xwedî roleke totemîk e.

Armanca xebata hazir, nişandan û analîz kirina rol û cihê Sîmurg di rivayetên Şahnameyên Kurdî ye.

Peyvên Serekî: *Sîmurg, Edebiyata Kurdî, Destan, Mitolojî, Şehname*

Destpêk:

Bêguman sehaya herî girîng ku çîrokên mîstîk tê de tomar bûne û ghişştine roja me, edebiyata destanî ye. Edebiyata destanî, devkî û nivîskî, neynika gotin û vegotina çîrokên mîstîk e. Destan bi piranî wek “helbestek ku bi gelemperî ji kevneşopiya devkî ya kevnar, di forma vegotinek domdar de, destkeftiyên yek an çend karakterên lehengî ên dîrokî an efsanewî, pîroz dike”, tê pênasekirin.

Helbesta destanî, bi gelemperî helbestek dirêj e û mijara wê ya sereke jî serpêhatî û kiryarên awarte yên lehengek, mêr yan jin in, yên li hember xwedayan, hêzên tarî û sersirûştî. Destan bi piranî xwedî taybetiya neteweyî ne û bi vegotin û tîkariyê destkeftî û serfiraziyên lehengên gelêrî, hisê xwebawerî û rabirdûyek bi ihtîşam û zêrîn, ji bo nîfşên nû ava dîkin. Yanî em dikarên bibêjin ku mythopoeia, bi zanebûnê, afirandina û çêkirina destanên edebî, bi bikaranîna mythosên kevin ên gelêrî, xwedî rolek bîngehîn û girîng e di avabûna hişmendiyê gelan de. Destan behsa riwayetekê dike ku di serdemekê de, ji bo xelkê xwediyê wê destanê, wek rastiya tarîxî ya raboriya wan, derbas bûye. Helbesta destanî “objektîf” e û tenê dikare zarûriyetê temsîl bike û bi

awayekî derveyî riwayetê vebêje û ji kiryarê bêtir bi serketin û serfiraziyê re eleqedar e (Schelling, 1989: r. 248).

Naveroka helbesta destanî ji komek çîrokên mîtolojîkêkê tê, yên ku “dîroka pîroz” a mezin û gerdûnî ava dikin. (Montanari, 2012, r. 7) Lê forma bûyer/bûyeran, di riwayeta destanî de tîn guhertin. Di heman demê de destanên edebî jî wek mythosê, bi gelemperî kompozisyonên kevneşopiyê ne û xwedî çend taybetiyanin. Yek ji taybetiyên girîng di destanên edebî de ev e ku di şerî de kiryarên derasayî dihewîne û di wan kiryarên mezin de îzed û hêzên sersirûştî yên din jî roleke aktîf dileyîzin. (Abrams & Harpham, 2012, r. 108.)

Di destanên edebî yên kurdî de jî hebûnên derasayî û aferîdeyên sersirûştî rolekî girîng dilîzin. Di nav aferîdeyên sersirûştî yên kudi çanda kurdî/ îranî de tîne behskirin, Sîmurx, ku wek Teyrê Sîmir jî nasrav e, li pêşiya hemûyan e. Navê Sîmurx ku yekem car di metnên zerdûştî de wek “Saena”yê tê behskirin, bi pehlewî wek “Senmurv” tomar bûye. Li gor baweriya zerdûştî, Sîmurx li ser darê hemû tovan dijî, bi lihevdana baskên xwe, tovên ku bi baran û bayî re diçin, li ser hemû rûyê erdê belav dike.

Koka vê peyvê dibe ku “Sîn Morgh” be. Lêkolîner peyva “Maragho Saena”ya ku di Avestayê de derbas dibe, wek “baz, balinde” werdigerînin (Ferenbeg Dadeğî, 1380, rr. 171-172) û bi peyveke avestayî ya “varaghan” diyar dikin. Di nav van du konseptan de şibandinek heye: bi avestayî “Saena” û bi farisî “Sîmurx”. Li vir peywendiyek heye di nav balindeyê navdar û navê zana-bijîşkekî de. Weku tê zanîn, di serdemên kevn de kesên ruhanî, ligel peywirên xwe yên dînî, bi tenduristî û dermankirinê re jî eleqedar bûn. Dibe ku yek ji zanayên dînî yên serdema kevn navê “Saena” hilgirtibe, navê vê balindeyê. Li gorî Avestayê ew xwediyê cihekî girîng ê ruhanî bûye û ji ber hêza xwe ya dermanî nasrav bûye. Di serdemên piştî wî de, balinde taybetmendiyên vî zanayî distîne: hunera dermankirina wî (Restgar Fesaî, 1381: r. 587).

Di metnê Bundehiştê de, ev balinde wisa tê behskirin ku çêlikên xwe bi şîr xwedî dike. Her wiha, wek balindeyê bi “xwezayêke taybet” tê dîtin. (Ferenbeg Dadeğî, 1380, rr. 78-7) Tê gotin ku hêlîna Sîmurx li ser darê bû û pêşî xirabiyê digirt (Rezî, 1376: r. 1849). Schmidt jî wisa nîşan dide ku Saena ji navê balindeyekî tê (Schmidt).

Sîmurx wek sembol, xwedî cihekî pir girîng e di serdemên îslamî yên Îranê de. Ev balinde hatiye nemirkirin, bi taybetî di pirtûka navdar a Ferîduddîn ‘Ettar Nîşabûrî (m. 1220) de. Sîmurx, di berhem û nivîsên tesewufî de derbas dibe û ji bo ‘arîfan wek nîşaneyê rêber an jî însanê kamil e. Tecellîya Sîmurx wek sembola “Eqlê Mutleq”û (Carnoy, 1383, r. 45) rastiye hatiye şîrovekirin (Amir-Moezzi, 1381, r. 94).

Di efsaneya îranî de sê aliyên Sîmurx hene: aferîde, însan û îlah. Wiha jî tê nîşandan: dirende, mamoste, perwerdekar. Her yek ji van hêmanan girêdayî tîgehêkê: mirin, aferîde/dirende, vejîn: mirov/perwerdekar, zanyarî: îlahî/mamoste (Esmâ’îlî, 1381, rr. 193-194).

Daketina Sîmurx a ser rûyê erdê wek hevrêyê ruhê însan xuya dike. Weku Corbin diyar dike, bi awayekî ev daketin, *hiérophanie* an teceliya “pîroz” e li ser erdê. Li gorî Corbin, Sîmurx bi daketina xwe ya ligel her ruhê însanî, di heman demê de jê cuda ye wek paradîgma, dijber û şîrîka wî ya esmanî. Dikare bê gotin Sîmurx wî ruhî diparêze û çavdêriya wî dike (Corbin, 1971: r. 237).

Di çanda dinyaya îranî de, sehayek din a ku Sîmurx wek hebûnek sersirûştî, zana û şervan xwedî rolek girîng e, edebiyata destanî û bi taybet jî rivayetên Şahnameyê. Di efsaneyên serdemên nêzîktir de, Sîmurx zarokên biçûk xwedî dike û her çiqas pênasikirina wê ligel Sîmurxa efsaneyek derengtir mimkun lê teqez nebe jî, ecêb e ku mirov çawa di *Şahnameya* Firdewsî de rastî balindeyeke nuwaze ya ji heman cureyê bê ku xwedî hêzên derxwezayî ye, û ew di çîroka Zal û kurê wî Rustem de xwedî roleke girîng e (Sarkhosh Curtis, 1994, r. 39).

Li gorî Behar, di beşa mîtolojîk a *Şahnameyê* de, hêzên derxwezayî tevî jiyana însanan nabin. Ji xeynî bûyerekê ku Sîmurxa wek nûnera xwedayan, dibe parastvanê Zal û kurê wî û ihtimaleke mezin e ku xwedî roleke totemîk be (Behar, 1352, rr. 46-47).

Di rivayetên *Şahnameyê* de, kurdî an farisî, du aliyên Sîmurx hene: yekemîn sembola zanyariyê û qenciye ye. Di beşa Zal û Rustem de em dikarin zanyariya wê bibînin. Ya din jî di çîroka Îsfendiyar de dikare bê dîtin. Di çîroka Îsfendiyar de, Sîmurx dibe sembola xirabiyê. (Raşid Mohessel, 1369, r. 95). Di *Şahnameyê* de, ev balinde her wiha sembola metamorfozê (dirûvguherîn) ye. Sîmurx, wek bûyereke derxwezayî, xwedî çend taybetmendiyên e: hekîm û zanyar, kahîn, parastvanê Zal û malbata wî, tolhildêr. Em dikarin wî wek totoma malbata Zal jî bihesibînin (Restgar Fesaî, 1381, r. 53).

Di Şahnameyên Kurdî de Rol û Cihê Sîmurx:

Şahnameyên Kurdî, ku bi zaraveyên cuda yên zimanê kurdî hatine gotin, kuliya mezin e li ser gotegot û çîrokên mîtolojîk, hemasî û lehengî ku kevneşopîya neteweyî, ayînî, dînî û civakî ya kurdan vebayan dike. Ev mecmua bi piranî ji riwayetên mîtolojîk û destanî yên pehlewani-lehengî û car caran evîni yên çanda kurdan pêk hatiye û ji bo nasîna ayîn û kevneşopiyên kevin ên kurdan jî çavkaniyeke gelekî girîng e. Çîrokên Şahnameyê dikarin wekî yek ji navgînên girîng bînin dîtin ku kurdan tarîxa mîtolojîk-lehengî-efsanewî ya "tarîxa zêrîn" a xwe pê veguhestiye. Yanî dikare bê gotin ku çîrokên Şahnameyê hem di çanda kurdan de cihê xwe yê folklorîk girtine û hem jî bi awayekî xurt bi tarîxa kurdan re tevlihev bûne. Ev çîrok, ji peydabûna kurdan bigire heta jiyana wan a rojane, hazir in. Li cem kurdan kesayetên Şahnameyê ji şêwaza xwe ya epîk derdikevin û dikevin nav çanda wan. Peydabûna gelê kurd jî bi kesayetên Şahnameyê ve girêdayî ye. Îro hê jî kurdên kelhurî xwe wisa dibînin ku ji Ferhad an jî Gûderz hatine. Kurdên goran bawer dikin ku ji Behram Gûr hatine, kurdên herêma Hewramanê xwe wek zarokên Rustemê Zal dizanin. Her wiha tê gotin ku Îsfendiyarê ku yek ji kurên padîşah Goştasp e, bapîrê loran, bextiyariyan û kurdên hewramî ye. Yanî binhişê kurdan, pêwendiyek xwîni û rasterast di nav nîfşên kurdên îro û wan lehengên mîtolojîk-destanî ava dike. (Vali, 2021, r.24)

Şahname û riwayetên destanî yên wê di çanda kurdan de rolekî mezin dilîzin. Her çiqas diyarkirina tarîxa avabûna Şahnameyên Kurdî karekî zehmet û dijwar be jî (Kerimîyan Serdeştî, 1392, r. 67) tê bawerkirin ku ew çîrok berî *Şahnameya* Firdewsî ava bûne û gotina wan di serdemên cuda de, di nav kurdan de dewam kiriye. (Neqşibendî & Kazzazî & Dawudabadi, 1393, r. 152). Veznên manzûmeyên kurdî li ser hejmara heceyê/kiteyê ne û em dikarin bibîjin ku bi piranî li jêr bandora helbesta berî îslamê û serdema Sasaniyan ava bûne. Veznên herî girîng, li gor kevneşopîya kevin ku esasa vezna helbestê ya di wejeya kurdî de ye, şeş, heft, heşt û deh heceyî ne, lê vezna herî

berbelav û herî kevin a helbesta kurdî vezna deh-heceyî ye û Şahnameyên Kurdî jî wek helbestên deh-heceyî hatine vegotin. Digel ku di berhemên cuda cuda de li ser tarîxa edebiyata kurdî navên çend şairên wekî Elmas Xan Kendûleyî (m. ss 12a koçî) û Mistefa Goranî tomar bin jî, lêkolînên nû xeletbûna wan agahiyan eşkere dikin û dikarê bê gotin ku şairên Şahnameyên Kurdî bi piranî ne diyar in. Hin pispor, Şahnameyên Kurdî bi du beşan parve dikin: Devkî û nivîskî. Vebêja versiyona devkî bi piranî aîdê dengbêjan e ku di çanda kurdî de cihê wan ê taybet heye. Ew versiyonên curbicur çîrokên Şahnameyê riwayet dikin. (Chaman Ara, 139, r.122)

Di Şahnameyên Kurdî de, du polên asîmanî û erdî wek pîramîd, dikare bîn tespitkirin. Di sertapa vê pîramîdê de Xwedê heye. Paşê ferîşte û perî. Paşê padîşah û di pola dawî de jî leheng heye. Raman û baweriya kurdî jî li çar serenavan hatiye ravekirin: 1. Têgînên sirûştî: roj, hîv, stêr, şewq, tarî, asîman, erd, av, dar. 2. Têgînên asmanî: Xwedê, ferîşte, perî, balindeya sersirûştî wek Sîmurx, bext, bihuşt û dojah. 3. Têgînên civakî: Padîşah, şahzade, leheng, mirovên dînî, vezîr, gel. (Vali, 2021, r.38)

Sîmurx di sê rivayetên Şahnameya Kurdî de ku ber dest in, wek têngînek asmanî xwedî rolek girîng û bingeîn e.

Di "Qehremanname"yê de Sîmurx:

Xuyabûna Sîmurx a di Şahnameya Firdewsî de, bi çîroka Zal dest pê dike. Dema ku bavê Zal wî naxwaze û terka wî dike, wî datînin ba Elborzê, çiyayekî pir bilind û ji her kesî dûr. (Firdewsî, 1997 r. 166) Hêlîna Sîmurx li ser vî çiyayî bû û ji her derî dûr bû. Çêlikên Sîmurx birçî bûn; balindeyê hêzdar ji hêlîna xwe derdikeve û difire. Zarokekî dibîne ku digirî û pêdiviya wî bi şîr heye. Xwedê rehmê dixê dilê Sîmurx û balinde êdî naxwaze tiştekî pê bike. Radihêjê û heta hêlîna xwe ya ser çiyayê Elborzê dibe. Sîmurx dibe xwedîkera Zal. Goştê herî nerm dibîne, da ku mêvanê wî yê biçûk bikaribe xwîna goşt bimêje, ji ber ku şîr tune ye. Bi vî awayî Zal li hêlîna Sîmurx dimîne (Firdewsî, 1997 r. 167-168).

Dema ku Samê bavê Zal biryar dide ku lê bigere, Sîmurx derdikeve ser çiyê, Sam û alîgirên wî dibîne. Dizane ku Sam ji bo kurê xwe hatiye. Dema ku wî dibe cem Sam, Sîmurx yek ji perên xwe dide Zal, da ku di bin siya hêza wî de bimîne: "Heke tu têkevî rewşeke xetere, heke kesek hember te derkeve, baş an xirab, vî perî biavêje nav agir û tu yê di demê de hêza min bibînî, lewre min tu di bin perên xwe de mezin kirî. Min tu bi çêlikên xwe re mezin kirî. Ez ê wek ewrekî reş bêm bi te re, da ku te sax û silamet bigihînim wir. Nehêle ku evîna dilê te, hemberî muxediya te sar bibe, lewre evîna te pir mezin e di dilê min de." (Firdewsî, 1997 r.172).

Di rivayetên kurdî de, li gor kronolojîya mîtolojîk, yekem çîrok ku Sîmurx wek têngînek asmanî xuya dibe, çîroka Qehreman yan "Qehremanname" ye. Qehremanname berhemek destanî ye ku mijara wê çîroka jiyan, serpêhatî û şerên lehengek bi navê Qehreman e. Çîroka Qehreman û serpêhatiyên wî di Şahnameya Firdewsî de nehatiye behskirin. Lê dîsa jî nimuneyên Qehremannameyê bi zimanên cuda, wek kurdî û farisî, mawcûdin (Parsa Teleb & Muezzînî & Hadî, 1399, rr. 201-226).

Li gor rivayeta Qehremannameya Kurdî, ku mensûb bi Derwêş Qulî Kerendî ye (Lutfî Nia, Hemase, 1388 r. 183), Qehreman kurê Hûşeng e. Li gorî Şahnameyê, Hûşeng kurê Siyamekê Keyûmers e. Lê *Bundehiş* li ser vê şecereyê agahiyeke din dide: Hûşeng kurê Meşîyê kurê Keyûmers e. Bernavkê wî "Pîşdad" e û ev jî vê wateyê dide: "yekemîn

kesê ku dad ava kiriye". Xanedana pîşdadiyan bi Hûşeng dest pê dike ku ew jî di nav kesayetên zerdûştî yên navdar de tê nîşandan. Bûyera wî ya girîng a ewil kuştina wî ya Ehrîmen û tolhildana bavê wî ye di dema serweriya bapîrê wî de. Ev bûyerên ku di serdema Hûşeng û Tehmûres de pêk tên û di dema hezareya (mîlenyûm) ewil de ye, heftê sal berdewam dikin. Ev hostetiya Hûşeng a hemberî dêwan di Mînevî Xêred de jî derbas dibe Li gorî rivayetên Îranî, ew padişahê cîhanê ye, bi îhtiyat û edalet e. Ew li şûna bapîrê xwe Keyûmers tac datîne ser serê xwe û çil sal ezman li ser serê wî dizivirin. Xwedî "ferr"ê padişahiye ye. Ev "ferr" bi wî dest pê kir. Padişahiya wî li gorî *Bundehiş* çil sal berdewam dike. Wî hesin îcad kir. Di mîtolojiya îranî de agir û hesin ji aliyê Hûşeng ve hatin îcadkirin û piştî bidestxistina hesinî, rêya avakirina mîtan amade bû ji bo însanan. Yên îranî wek qible lê dinêrin û bi saetan li dora wî dizivirin û dua dikin. Wî li ser perestgehên navdar û pîroz de bilind dikin. Yekemîn kesê ku ev avahî saz kiriye Hûşeng e (Vali, 2011, rr. 83-89).

Li gor riwayetên Şahnameyên Kurdî, ku li ber destê me mevcûd in, nijada Rustemê Zal wusa hatiye behskirin: Rustem kurê Zal, kurê Sam, kurê Nerîman, kurê Kerîman (Qehreman), kurê Gerşasb e. Di destxeta Şahnameya Kurdî ya *Heft Leşker* de ew şecere wusa tomar bûye:

"Binvîs ey Rustem nevêy Zalê Sam
Baş bala destê dilêran temam
Sahibê zor û zat serdarê Îran
Merdê roy neberd şay nêrê şêran
Serdarê sengî nevêy Nerîman
Ferzendê reşîd pûrê Kerîman" (Heft Leşker, r. 1)

Di riwayetên gelêrî yên kurdan de jî gava ku behsa şecereya Rustemê Zal tê kirin, navê Qereman derbas dibe: Rustemê Zal, Zalê Dal, Dalê Kam, Kamê Sam, Samê Narîman, Narîmanê Qereman. (Celîl & Celîl, 2013, r. 21).

Li gor agahiyên ku li jor hatine dayîn, û peywendiya taybet di nav Sîmurx/ Qehreman – Sîmurx/ Zal, em dikarin bibêjin ku di rivayetên kurdî de Qehreman heman Kerîman/ Qereman, yanî bapîrê Rustemê Zal e.

Li gor rivayeta kurdî, piştî ku Qehreman ji dayik dibe, ji aliyê dêwan ve tê revandin. Qehreman di nav dêwan de mezin dibe lê piştî dizane ku kî ye û bavê wî yê rastî padişahê Îranê ye. Qehreman vedigere welatê xwe û dibe lehengê herî mezin di artêşa bavê xwe de. Qehreman di jiyana xwe ya lehengî de serpêhatiyên mezin derbas dike. Bêguman mijara navendî di çîroka Qehreman de şerê wî yê hember dêwan e.

Li gor rivayeta çîrokê, dema ku Qehreman xwe ji bo azadkirina jina Şehbal Şah, ku di çiyayek bi navê Bîzar, bi zindaniya dêwan bû, amade dike, dipirse ka ev çiya li ku ye? Dibêjin ku çiyayek berz e ku ji xeynî Sîmurx kes nikare xwe bigihîne wî çiyayî:

"Eslên perende nemekey guzer
bi xeyr ne Sîmurx rux hunerwer" (Hamze'ee, 1393: r. 877).

Qehreman dipirse Sîmurx li ku ye? Dibêjin: hêlîna Sîmurx li ser çiyayek bi nav

Bilûr e:

"Qehreman pirsê Sîmurx hane kû
Biwaçin perîm axir çûn mebû
Watiş dilawer me'lûm bû ne lat
Yek kûhî mebû ne sehay heyhat

Ew quley Bilûr kuçik maçan pêş
 Mekan û maway Sîmurx ha ve têş
 Dewr û dayirey ex kû giran seng
 Diraza û pehnas çil hezar ferseng
 Aşîyaney murx ne ev ca mebû
 Xeylî buzurg in Sîmurxê xweşbû
 Ne weqtê perwaz î bal ta ev bal
 Xeylî diraz in bê hed bê misal” (Hamze’ee, 1393: r. 877).

Qehreman ji bo peydakirina Sîmurx dikeve rê û diçe heta çîyayê Bilûrê. Gava ku Qehreman xwe digihîne hêlîna Sîmurx, dibîne ku Sîmurx ne li vir e û ejdehayek dixwaze biçûkên Sîmurxê bixwe. Biçûkên Sîmurx dixwazin bifirin û xwe ji ejdeha xelas bikin lê nikarin. Qehreman bi lêz kevana xwe amade dike û tîrekê diavêje ejdehayê. Tîr çavê wî diqulpîne û ji piştê wî derdikeve. Piştê şûrê xwe dikişîne û ejdehayê dike du parçe:

“Dîş yek ejdehayî xeylî sehemnak
 Peyda bî ve emrê dehendey bêbak
 Pêy beçe Sîmurx dehan kirdîş waz
 Beçe ve aşîyan ama we perwaz
 Ca han pehliwan îdîş dî we çem
 Keman ber award xurûşa ve hem
 Reha da ne şest mewdat pir xeter
 Da ne yek dîdeş ne pişt kird guzer
 Hewr kêşa şemşîr bewrê rûy neberd
 Bi wêney xiyar ejdeha şeq kird” (Hamze’ee, 1393: r. 879).

Gava ku Sîmurx vedigere hêlîna xwe û dibîne ku ejdehayek du parçeketiye ser erdê, ji biçûkên xwe dipirse ka ew karê kê ye? Biçûkên Sîmurx dibêjin dema ku ejdeha êrîşî wan kir, lehengek xuya bû û ejder du parçe kir û kuşt. Biçûkên Sîmurx cihê Qehreman nişanî wê didin. Sîmurx tê ba Qehreman, jê re dibêje: Îro te ji min re tiştêkî wisa kir ku heta mirinê, ez qenciya te ji bîr nakim. Ji min re bêje tu çima hatî vir, tu çi bixwazî ez ê pêk bînim:

“Ama we payîn ser firûd awird
 Watiş kî yen î bewrê rûy neberd
 Îmroj perî min karî tu kirdin
 Feramûş niyen ta rojê mirdin
 Muradit çîş in amanî vê ca
 Beyan ker ne lam şêrê ser fena” (Hamze’ee, 1393: r. 880).

Qehreman jê re dibêje ku ew dixwaze biçe wî çîyayî. Sîmurx bersivê dide ku ew ê vê daxwazê bi cih bîne û Qehreman hildide ser baskê xwe û radibe. Sê roj û şevan difirin heta ku digihîjin wî çîyayî. Qehreman ji Sîmurxê xatir dixwaze û ji bo rizgarkirina jina padişahê dikeve rê û tevî şêrêhember dêwan dibe. Dema ku dengê qerîna Qehreman di qada şêrê de digihije heta hêlîna Sîmurx, teyrê serfiraz ji bo wî dua dike:

“Seda çî ne gûşê Sîmurx ve sitem
 Kirdîş munacat pêy şêrê xurrem” (Hamze’ee, 1393: r. 881).

Sehman, nûnerê Hûşeng li pey Qehreman diçe hêlîna Sîmurx û cihê wî ji Sîmurxê dipirse:

“Yawa ve Sîmurx Sehmanê pir fam

Ve eynê erkan bikirdiş selam
 Watiş fidat bam salarê murxan
 Min im kêmtirîn bendey Qehreman
 Nişan bider pê m tu henit xever
 Biwaçe hana ku bewrê dilawer” (Hamze’ee, 1393: r. 884).

Sîmurx jê re dibêje ku Qehreman li qelayê dêwan e û xerîkê şer e. Sehman jê re dixwaze ku wî bibe wir. Bi hev re dikevin rê û diçin welatê dêwan. Dema ku Sîmurx û Sehman digihêjin welatê wan, Qehreman hêj xerîkê şer e. Sehman ji dûr ve mêrxasekî dibîne ku hember dêw şerî dike. Ji Sîmurxê zana dipirse: ev mêrxas kî yê? Sîmurx jê re dibêje ku ev Qehreman e. Dema Sehman û Sîmurx şerê Qehreman yê hember dêwan dibînin, hêrs dibin û xwe diavêjin nav şerê. Sîmurx difire, kevirên mezin hildide û wan dibarîne ser dêwan û bi vî awayî alîkariya Qehreman dike. Ev sehne, dikare wek sehneyek girîng bê nirxandin. Ji ber ku aliyê şervanîya Sîmurxê nişanê me dide:

“Sîmurx wat ev ne tûy hesar in
 Sergermê mesaf rûy karzar in
 Sehman wat ve murx biçîmiwe bi ev ca
 Her du çenî hem ve Cihan Nema
 Her du çenî hem rahî bîn revan
 Aman ve hesar ve lay Qehreman
 Sehman dî şexsî ha ne şûrê şer
 Dêwan mepaçû çûn xiyarê ter
 Pirs ne Sîmurx danayê suxendan
 Î şexse kî yin ku in Qehreman
 Sîmurx wat Sehman, ye Qehreman in
 Xerq ne cewahir daney giran in
 Sehman şikûfa çûn gul ne gulşen
 Mûş wêney direfş berçî ne cewşen
 Cûşa û xirûşa ve ne’retey giran
 Çûn xezay qabiz rû kird ve dêwan
 Ni ew teref Sîmurx keleş coş awird
 Bal da ve hem da xîza pêy neberd
 Her carî yek seng wezin hezar men
 Mawerd ne kavan xermen ve xermen
 Merîzan ne ser dêwanê bêdîn
 Mewiyan ve xerxal ne rûy serzemîn” (Hamze’ee, 1393: r. 884).

Di dawiyê de hemû dêw tên kuştin lê paşan hîn dibin ku dêwan jina padişah birine Çiyayê Qemerê. Qehreman ji bo ku bikare xwe bigihîne wî çiyayî, rêberek hewce dike. Sîmurx vî karî digire ser xwe. Wan li ser baskên xwe digire, difire û digihîne Çiyayê Qemerê. Di wê sehneyê de dîsa Sîmurx wek rêberek zana xuya dibe.

“Qehreman ferma meyûm yek rehber
 Reberîm kerû ta quley Qemer
 Sîmurx ser firûd awird ve sucûd
 Watiş î xidmet min mekem mewcûd” (Hamze’ee, 1393: r. 884).

Qehreman bi rêberî û alîkariya Sîmurx xwe digihîne wî çiyayî û piştî şerê hember dêw û kuştina wan, jina padişah rizgar dike. Piştî vê bûyerê Qehreman

ronahiyekêli serê çiyayekî dibine ku wek rojê dibiriqe. Dipirse ka ew çi ye? Dibêjin ku: Ew "Camê Cem" e.

Li vir divê bê diyarkirin ku Camê Cem (qedeha Cemê) motîfek pir girîng e di rivayetên mîtolojiya Îranî de. Li gorî rivayetên ber dest, yekemîn kes ku bûye xwediyê vê Camê, Cemşîd e û girîngiyeke kesayeta wî ew e ku xwediyê "Qedeh"ê ye û ev bi navê wî jî girêdayî ye: "Camê Cem"an jî "Qedeha Cemşîd". Li gorî çîroka *Şahnameyê*, "Qedeha Cem" hemû cîhan dihewand. Li gorî mîtolojiya cîhana Îranî, wî bi destê zanayan qedehêk wisa daye çêkirin ku bi vê qedehê hemû bûyerên cîhanê dikare bîn dîtin (Uşîdarî, 1383, r. 231). Ev qedeh wek objeyeke metamorfozê tê dîtin. (Rastgâr Fasâî, 1381, r. 152) Piştê Key Xusrew dê bibe xwediyê vê qedehê û yek ji hêmayên mucîzewî ya kesayeta wî, xwedîbûna wî ya "Qedeha Cem" e ku ev tişt hem di *Şahnameyê* de, hem jî ji aliyê Şehabedîn Suhrewardî ve hatiye behskirin. Li gor wî, Key Xusrew xwediyê "Camê Gîtînemay" (qedeha ku kaînatê nîşan dide) bû. Çi bixwesta dikarîbû tê de bidîta, haya wî ji her tiştê veşartî çêdibû û ji kaînatê agahdar dibû. Dibêjin ku di şêklê qûçê (konî) de bû û qilifeke wê ya çermîn hebû ku bi deh benikan dihate girêdan, dema ku dixwest ji xeybê tiştêkî bibîne, dema ku roj rast (îstîva) dibû, qedeha xwe ber bi wê ve digirt, wexta ku ronahiya herî mezin diçûrîsî, hemû qeder û xêz jê re xuya dibûn. (Suhrewardî, 1976, r. 423)

Hêza *Qedehê* bi taybetî di çîroka Bîjen û Menîje de xuya dibe. Li gorî rivayetê, dema ku Bîjen diçe sînore Tûranê ji bo nêçirvaniya berazan, dilê wî dikeve keça Efrasiyab û piştê xwe di nav çalekê de girtî dibîne. Key Xusrew biryar dide ku bi rêya *Qedeha* xwe Bîjen bibîne. Key Xusrew li benda Newrozê dimîne. Di wê roja şahiyê de Key Xusrew fistanê xwe yê taybet li xwe dike û diçe da ku xwe pêşkêşî Aferîdeyê cîhanê bike. Demeke dirêj li ser *Qedeha* biriqî şikir dike, jê hêvî û lava dike, li hemberî Ehrîmen edaletê dixwaze. Piştê vedigere qesra xwe, taca padişahiyê datîne ser serê xwe û *Qedehê* digire destê xwe. Bi hunera xwe ya efsûnî heft welatan, yên ku jê derbas bûye û şiklê esmanê mezin, sûretê hemû cîhanê û pêşerojê dibîne. Dawiya dawî dibîne ku Bîjen di nav çalekê de ye (Mokri, 1966, r. 20).

Lê tê dîtin ku di rivayeta kurdî de yekem kes ku bi alîkariya Sîmurx dibe xwedî Camê Cem, Qehreman e. Qehreman dizane ku anîna Camê Cem tenê karê Sîmurx e û ji wê dixwaze ku wî bîne. Sîmurx radibe, sê roj û sê şevan difire, Camê Cem bi çengê xwe digire û tîne ber Qehreman:

"Yek roj Qehreman new qesr û eyvan

Ber ama ve ber ve ezmê seyran

Weqtî nîgah kird ve bar mete kû

Dîş ki nûr new ca bêhed mewarû

Şûley şewqê nûr çûn şewqê aftav

Tecellî westin ne rûy mewcê av

Yek şûle henî bewrê dilawer

Ew ne periyan mepirsa xewer

Watin fidat îm ye şewqê Cam in

Ew Camê dûrbîn Cihan temam in

Qehreman ferma şay murxê salar

îd hem karê tu in bawerî biwar

Sîmurx sicde bird ve şad ve e'zem

Perwaz da ve bal perî Camê Cem
 Sê şebane roj ne subh ta ve şam
 Hîz gird ne heva ta yawa ve Cam
 Hewr giridş ne çeng der dem Camê Zer
 Awird ve payîn ve zerbê şahper
 Niya ve huzûr bewrê bêendiş
 Qehreman bêhed heyran bî ve pêş” (Hamze’ee, 1393: r. 892).

Pîştî ku Qehreman peywira xwe bi cih tîne û serpêjatiya xwe diqedîne, Sîmurx wî û hevalên wî datîne ser baskên xwe û wan vedigerîne welatê Hûşeng Şah. Şah ji Qehreman dipirse ka ew teyr kî yê? Qehreman bersiv dide ku: ew “Sîmurx” e û min çî bi dest xistibe, bi saya wî bû”. Padişah gelek pesnê Sîmurx dide. Sîmurx ji wan xatir dixwaze û dibêje ku her tim di xizmeta wan e. Piştî radibe û ber bi çiyayê Bilûrê difire:

“Hûşeng çenîşan ve mihribanî
 Ve lefzê şêrîn gewher fişanî
 Rû kird ve lay şêr Qehreman
 Î murxe kî in wenim ker eyan
 Watiş fidat im Sîmurx bi wêş in
 Firawan iklas riyazet kêş in
 Her fethî temam wêş fethiş kirdin
 Nîknamî ve şay Îran awirdin
 Hûşeng îd şineft ve murx kird selam
 Cuwaw da eleyk murxê xweş kelam” (Hamze’ee, 1393: r. 895).
 “Sîmurx wat min ne çakiran im
 Bendey dewr ne gûş î pehlean im
 Himmet xwahî kird murxê pir Kemal
 Pêy semtê Bilûr şeçe da ne bal” (Hamze’ee, 1393: r. 896).

Di çîroka “Jidayikbûna Rustemê Zal” de rola Sîmurx:

Wekî li jor jî hat gotin, di rivayetên Şahnameyê de Zalê bavê Rustem û Sîmurx xwedî pêwendiyek ruhanî û xurt in. Dikare bê gotin ku yek ji bûyerên herî girîng di jiyana Zal de, evîna wî û Rûdabe, keça Mihrabê padişahê Kabul e. Zîra piştî wê evîn û zewacê ye ku lehengê herî navdar ê çanda kurdan, çêdibe. Li gorî Şahnameyên Kurdî Mihrab xwedî keçekê bû bi navê Rûdabe, ku bi husn û cemal û kemalê di dinyayê de meşhûr bû. Gava ku Zal terîfa bedewiya Rûdabe dibihîze, bêtî ku wê bibîne evîndarê wê dibe û piştî gelek zehmetiyan bi wê re dizewce.

Li gor riwayeta çîrokê, piştî neh meh û neh rojan Rûdabe kurek tîne dinyayê. Ew kur ji aliyê şikl û şemayilê xwe ve dişibe Nerîman û Sam. Navê wî dikin Zevare. Piştî heft salan Rûdabe carek di bardar dibe. Lê barê wê giran û zikê wê pir mezin e. Zikê wê ew qas giran e ku mirov dibêje qey kevir an jî hesin e. Rûdabe her roj ze’îf dibe. Hemû bijîşkên navdar kom dibin lê nikarin dermanê derdê Rûdabeyê bibînin. Rojekê Rûdabe ji hişê xwe diçe. Ji Zal re agahî tê dayîn ku dibe ku jina wî bimire. Li vir riwayet dest bi avakirina kesayeta leheng dike. Jidayikbûna Rustem nikare wek jidayikbûna birayê xwe Zevare be. Zîra digel ku Zevare jî pehlewaneke girîng e, lê leheng Rustem e û di mythosê de gava ku behsa “leheng” heye, jidayikbûn jî mucizewî ye. (Vali, 2021, r. 71). Dema ku

Zal hemû hêviyên xwe wenda kiribûn, fikrek tê hişê wî û bi lêz diçe ser çiyayî, cem Sîmurx. Sîmurx sedema xemgîniya wî dipirse û Zal hemû ehwalan vedibêje:

“Ta vadey heft sal nî mabeyn wiyerd
Rûdabe banû bare hemliş kird
Nu mang û nu roj saet bî temam
Pêçiya ve derd şoxê nû nemam
Şevan ta ve ro pêçiya ve derd
Wêney ze’feran zaîf û zerd
Luqmananê dewr Erestû meqam
Cem kirdin ne dewr şoxê cemîn cam
Hîç kesî nekird ilaciş ve derd
Zalê Zer kêşa henasanê serd
Ve çar naçar rû niya ve kû
Ta ve lay Sîmurx dad û rû ve rû
Sicde da zemîn bûse da ve xak
Naley girîniş wiyerd ve eflak
Sîmurx watiş ferzend zarîf ve çîş in
Biwaçe penim xatirim rîş in
Biwaçe perîm halat seraser
Pinhan mekere ferzendê dilber
Zal wat ey peder ziwanim leng in
Perî Rûdabe xatirim teng in
Heft roj in temam gîrûdey derd in
Ruxsariş wêney ze’feran zerd in
Rûdabe banû berliwa ve dest
Weqt in firar bû ruhîm ve qefes
Peyda nemebû tifiliş ve beden
Erzim her îd in babû ercumen”(Hamze’ee, 1393: rr. 910-911).

Jidayîkbûna mucîzewî ya Rustem, bi emrê Xwedê û bi rêberiya Sîmurx çêdibe. Ew Zarok, ku qerar e bibe serlehengê hemû destanên kurdan, bi awayekî asayî nayê dinyayê. Rêber, ango Sîmurx bo Zal dibêje ka ev zarok dê çawa bê dinyayê. Ji Zal re ferman dide ku bila bijîşk bi kêrekê aliyê çepê Rûdabeyê bibirin û zarokî ji zikê wê derxin. Piştî divê cihê ku jê kiribû dîsa bidûre û perekî Sîmurx bişewitînin û datînin ser birînan. Sîmurx ji Zal re mizgîniyê dide ku ew kur wê bibe wek şêrekî bi nav û deng ku hem tacê padişahî bibexşîne û hem jî bistîne. Zal jî, ji bo jidayîkbûna Rustem, tiştên ku Sîmurx jê re gotine pêk tîne û Rustem tê dinyayê:

“Ve hukmê ferman heyyê Kirdigar
Ve teref çepê banû bêmedar
Parekin ve tîx ser mewday xeter
Tifilê bê zuwan bawerûn ve der
Cerahan wî tewr banû ken pare
Zerer newînû bilind sitare
Biwaçim ve pêd ferzendê nazar
Nigehdarî ken ferzendê salar
Baş balades gişt ser mesan e

Hem tacbexş in hem tac sitan e
 Rûley şa perî mederûm ve tu
 Bane weqt teng dayim ve pêt bû
 Zere ve ew pere bisûzû ve nar
 Birîze ve nav ew zexmê qehar
 Ve umîdê heq şoxê nûnemam
 Ne evil bêhtir salim bû temam
 Îne şerhê hal watim ve tu
 Ve te'cîl biçû ve nezdê banû
 Desgird ve sîne Zale sehmnaq
 Sê def'e temam bûse da ve xak
 Rû niya v era te'cîl ve duwan
 Ama ve xidmet banûy banûwan
 Her çi Sîmurx wat yekayek temam
 'Erz kird ve xidmet banûy cemîn cam
 Rûdabe şineft xeylî bî xweşhal
 Kirdiş şukur ve zat danay zulcelal
 Xase hekîman yekayek çerîn
 Lay çepê banû ve hem da dirîn
 Banû ve bêhûş cirav da avan
 Awird ve bîrûn tîfilê bêzuwan
 Nîgay tîfilîş kird hekîmê 'aqil
 Wat şukrim ve tu helnumay muşkil" (Hamze'ee, 1393: rr. 911-912).

Di "Şerê Rustem û Îsfendiyar" de Sîmurx

Di Rivayetên Îranî da Îsfendiyar kurê padişahê navdar Goştasp e û bê guman yek ji kesayetên navendî ye di dîroka destanî ya Îrana kevn de ku weksembola civaka homojen a sasaniyan tê qebûlîkirin (Xaleqî Mutleq, 1381, r. 83). Li gorî mîtê, di hemû deman de tenê Rustem bi wî re wekhev bû di bûyerên lehengî de (Coyajee, 1380, rr. 519-554). Rola wî ya bingeşîn jî ew e ku mîsyoneriya dîne zerdûştiyê kiriye. Îsfendiyar ji bo parastina dîne nû çek digire destê xwe û cîhanê ji kafirû pûtperestan paqij dike û agirê ronahiya ku Zerdûşt ji bihuştê anîbû, vêdixe. Ew lehengeke ku rasterast ji aliye Zerdûşt ve hatiye pîrozîkirin. Îsfendiyar dibe însanek wisa ku birîndar nabe, bedena wî dibe wek tûncê. Birîndarnebûna Îsfendiyar wek objeyeke metamorfozê tê dîtin. (Restgar Fesaî, 1381, r. 152).

Li gor rivayetên Îranî, Goştasp ji Zerdûşt çar daxwazan dike: diyarkirina cihê wî yê li bihuştê, birîndarnebûn, zanista li ser paşeroj û pêşerojê û nemirî. Pêxember jê re dibêje ku ew ê nekaribe van her çar daxwazan bide wî, lewre Xwedê dê qebûl neke ku van her çaran jî bide kesekî tenê. Goştasp qebûl dike ku pêxember qenciyeke tenê jê re bike û her sê daxwazên din jî bide sê kesên din: Peşûten, Îsfendiyar û Camasp. Peşûten dibe nemir. Camasp dibe xwediyê lutfê zanistê û Îsfendiyar jî bi xwarina hinara bihuştê ku ji aliye pêxember ve jê re hatiye pêşkêşîkirin, êdî birîndar nabe (Bahram Pajdo, 1338, rr. 72-78). Li ser birîndarnebûna Îsfendiyar versiyonek din jî heye. Li gorî vê versiyonê wexta ku Zerdûşt tê cem Goştasp û xwe wek "pêxember" dide nasandin, padişah jê dixwaze ku çend mucîzeyan nîşanî wî bide. Zerdûşt jê dixwaze ku Îsfendiyar bîne

hemamê. Zerdûşt bi duayan avê li ser serê şehzade dike ji bo paqijbûneke manewî. Wexta ku av li ser wî dirije, şehzade bê hemdê xwe çavên xwe digire. Av li çavên wî nakeve û ji ber vê jî çavên wî wek xala zeîf a bedenê Îsfendiyar dimînin. (Şîrazî, 1363, rr. 7-8-20/Behramî, 1385, rr. 48-49). Li gorî versiyoneke din jî Zerdûşt hinarekê dide Îsfendiyar. Îsfendiyar hinarê dixwe û êdî birîndar nabe (‘Efiî, 1374, r. 437).

Li gor rivayetên îranî/kurdî Îsfendiyar her tim ji Goştasbê dixwaze ku textê xwe ji bo wî bihêle. Goştasb her carê şertekî dijar tayîn dike da ku textê xwe bide wî. Îsfendiyar her tim şertên wî bi cih tîne û bi ser dikeve. Lê peywira dawî ya Îsfendiyar girtina lehengê herî navdar û herî bi îhtîşam ê dîroka destanî ya cîhana Îranê, yanî Rustemê Zal û şerê hember wî ye. Dema ku Îsfendiyar careke din daxwaza tac û text dike, Goştaspê Padişahê Îranê ku qedera Îsfendiyar dizane, ji bo wî peywireke dawî dide: Girtina Rustem. Îsfendiyar li dijî vî tiştî derdikeve û nîşan dide ku naxwaze vê peywirê bi cih bîne. Hemû xizmetên ku Rustem ji bo padişahê Îranê kirine, dizane. Lê Goştasp bi îsrar jê dixwaze ku destê Rustem girê bide. Îsfendiyar dizane ku ji bo Padişah ev ne meseleya Zal an jî Rustem e, lê ev mahneyek e ji bo Padişah ku xwe ji Îsfendiyar xilas bike, lê dîsa jî daxwaza Goştasp tîne cih û ligel artêşa xwe diçe welatê Sîstanê. Li gorî Meskoob, trajediya vî şerî ew e ku her du alî jî kesên pîroz in. Di vî şerî de kesê xirab tune ye (Meskub, 2536, r. 98).

Peywira Îsfendiyar a girtina Rustem peywireke ne mimkun e (Kazzazi, 1380, r. 82). Gava gihîştina Sîstanê, Îsfendiyar kurê xwe Behmen dişîne pey Rustem ji bo ku şertên xwe bêjê: qebûlkirina zincîrên esaretê. Ev şertekî ne mimkun e ji bo Rustem. Rustem jê dixwaze ku bila bê mala wî û wî şerefyar bike. Îsfendiyar vê daxwazê red dike û bi ser de jî malbata Rustem bê hurmet dike. Heta dê bêje ku Zal, kesê nehezkirî, kurê dêwekî bû, nikare îddiyê kokeke baş bike û demeke dirêj wî ji Sam veşartine û Zal bi gelemperî wek sebeba xirabiya dinyayê hatiye dîtin. Dibêje heta Sîmurx jî di wî de tu îşareteke mezinahî an jî heybetê nedîtiye û her wiha wexta ew dîtiye ji birçiyar digiriya, dilê Sîmurx neçûyê ku goştê Zal bixwe. Dawiyê Îsfendiyar, Sam wek kêmaqil bi nav dike. Dawiya dawî ev her du kesayetên mezin ji bo şer xwe amade dikin. Quweta her du şervanan jî wekhev bû, heta Îsfendiyar kevanê xwe digire û tîran diavêje, Rustem û hespê wî birîndar dike. Berevajî vê, yên ku Rustem avêtin li Îsfendiyar neketin, lewre Îsfendiyar birîndar nabe, bedena wî wisa ye ku çî jî lê bikeve tiştek pê nayê. Bedena Rustem û Rexş ew qas bê hêz bû ku nikarîbûn berdewamî şer bikin. Bi vî awayî Rustemê ku têkçûyî xuya dibû, ji ber ku ji mirinê bireve, li rêyekê geriya. Ji hespê xwe peya bû û berê xwe da çiyê. Rexş bi çargavî berê xwe da qesrê û ji xwediyê xwe veqetiya. Divê Rustem derneketa hember wî, lewre Îsfendiyar têk naçe û birîndar nabe. Ev yekane car e ku Rustem di şer de dikeve vê rewşê û hespê wî jê vediqete. Divê bê zanîn ku li vir mebest destnîşankirina hêza derxwezayî ya Îsfendiyar e di dîroka destaniya *Şahnameyê* de.

Rustem vedigere qesra xwe. Vî tiştî dizane ku heke bikaribe ji tîrên Îsfendiyar xwe xilas bike, ev tê wê maneyê ku vejîneke nû dest pê dike ji bo wî. Dema ku Zal dibîne kurê wî ji yana xwe li hemberî Îsfendiyar dixwe rîskê, dibêje rêyek heye ku ji vê xilas bibe. Ji mirinê re alternatîvek hebû. Esas rêyek hebû ji bo Rustem û ev rê ji xeynî rêberê wî yê ruhanî Sîmurx, ne tiştek din bû. Gazî Sîmurx dike ji bo alîkariyê. Dizane ku heke Sîmurx bixwaze rêberiya Zal bike, dê tiştek neyê serê welat û mîrekiya wan, heke ne dê welatê wan ji aliyê Îsfendiyar ve bê hilweşandin. Derdikeve ser çiyayekî bilind. Wexta ku digihîje

ser çiyê, parçeyeke ji perekî Sîmurx derdixê û wî perekî di nav agirî de dişewitîne. Wê demê her der tarî dibe, ango hewa dibe wek ewrekî reş ûbalindê efsanewî dîsa di sehneya *Şahnameyê* de xuya dibe. Sîmurx ji esman dadikeve û nêzikî Zal dibe. Zal çend caran wê dipêrisîne. Sîmurx jê dipirse: Çi qewimî ku pêdiviya Zal bi wî çêbû? Zal di rewşê ne baş de jê re behsa Rustem, birînen wî û yên Rexş dike.

“Belê ey ferzend ve min gûş bider

Îd in çim ve ban î kû seranser” (Hamze’ee, 1393: r. 417).

Liwa ve eyvan qedrî ateş berd

Şî ve ban kû ew şêrê neberd

Ateş aawan kird ve hukmê dawer

New dumay sendûqê per hawird ve ber

Ne balay ew kû ateş efrûza

Niya ve ateş ew pere sûza

Dîş ke ew Sîmurx ama ve dewan

Ve lay Zalê Zer hem babûy giran

Zalê Zer xêza ve çend dax der

Sîmurxê dewran istiqbal bikerd

Sîmurx wat ve Zal peşewît çîş in

Ney şevê deycûr ser ve endîş in

Vey şevê dêycûr min teleb kirdî

Karê tu çîş in şêrê neberdî

Watîş ey Şah Murx Rustem çî ve bad

Îlticam îd in biyawî ve dad” (Hamze’ee, 1393: r. 418).

“Zal wat ey ferzend mebe dil hezîn

Ce girdê gerdûn menîşe xemîn

Min bi yek tedbîr mesazû kariş

Ta tu xelas bî ce gîr û dariş

Yek per ce Sîmurx yadigarim in

Pêy rojê tengî mededkarim in

Niya bi ayir bi endek zeman

Keft ne rûy zemîn zelzeley deman

Hewagirt Sîmurx derdem ne rûy xak

Hajey bal xêza ce gird eflak

Seday sam balê Sîmurx sehimgîn

Şorişî xêziya ne rûy serzemîn

Bal kirdewe seywan bargey Zalê Zer

Ama bi guftar çenî şêrê nêr

Çîş in muradit bawer ve hem

Eger xurşîd in ne çerxê çuwarim

Seranser kirdarê Rûyînten wana

Ne pay çetrê balê Sîmurxê dana” (Emînî, 2010, r.615)

Pîştî guhdariya Zal, Rustem û Rexş tînin cem Sîmurx da ku wan derman bike.

Sîmurx gazindan li Rustem dike û dibêje: Çima te xwest bi Îsfendiyar re şer biki? Çima te xwest derkevî hemberî Îsfendiyar, lehengê pîroz û rûyînten?

“Sîmurx wat meger çî wertir guftar
 Namana gûşit ce Îsfendiyar
 Karger niyen wenîş tîxê kîn
 Pûse mewaçan Rûyînten rûyîn” (Emînî, 2010, r. 615).
 “Watiş bawiran Rustem çenî Rexş
 Bewrê serfiraz şêrê tacbexş
 Watin Pîlten mujde bû ve tu
 Bawere Rexşit bû ve balay kû
 Rustem çenî Rexş çîn ve balay kû
 Sicde bird ve rux bewrê pir şikû
 Sîmurx wat Rustem çûn sersam enî
 Cigerxestey dewr rûy eyyam enî
 Pêy çîş ceng kirdî ve Îsfendiyar
 Tayifey Destan mekerû kuştar
 Temam tuxmitan mekenû ve bin
 Esîr meweû merdan çenî jin” (Hamze’ee, 1393: r. 418).

Sîmurx ji bedena Rustem heşt seriyên tîran dikşîne, xwîna ku diçe ser baskên wê dimije. Rustem dîsa hêz û enerjîya xwe bi dest dixê. Piştê Sîmurx ji bedena Rexş jî şeş seriyên tîranji sitûyê wî derdixê û wî jî derman dike:

“Der dem ve minqar Şa Murxê zeberd
 Heşt xedeng ne gyanê Rustem ber hawird
 Ve zexman ew saf mala şaper
 Sarêj bî zexman temam seranser
 Yek perî henî mala ne tûy şîr
 Dan ne rûy zexman xestey gaygîr” (Hamze’ee, 1393: r. 418).
 “Sîmurx wat Rustem zûd Rexşit bawer
 Bizanim Çûn in perendey bêper
 Ber hawird şeş tîr ne gardenê Rexş
 Per mala ne zexm Rexşê tacbexş” (Hamze’ee, 1393: r. 419).

Zal careke din ji Sîmurx lava dike û dîsa ev Sîmurx e ku ji Rustem resirra “mirin” aîsfendiyar û qedera “kesê ku Îsfendiyar bikuje”, eşkere dike. Sîmurx ji Rustem re yekane şêwaza kuştina Îsfendiyar vedibêje: sirra ku di nav giyayê gezê de veşartiye. Sîmurx difire, diçe ber bi derya û çûbê gez ku bi qedera Îsfendiyar ve girêdayî ye, tîne û jê re dibêje ka dê çawa tîrek jê amade bike bo kuştina Îsfendiyar. Rustem ji giyayê gezê tîrekê amade dike.

Sîmurx dîsa tekrar dike ku “kesê ku Îsfendiyar bikuje, temenê wî jî kurt bibe”. Lê Rustem jê re dibêje ku ev qedera Yezdan e. Piştî ku Sîmurx xatir ji Zal dixwaze, wî hembêz dike, perek dide wî û ber bi esman ve difire û wenda dibe. Ev sehneya dawî ye ku Sîmurx di Şahnameyê de xuya dibe:

“Watiş er hey şêrê bewr Tehemten
 Pêy çîş rezmit kird çenî Rûyînten
 Temamî gyaniş tilismperwer in
 Zûrbendî destê Peyxeber in
 Belê Pîlten serdarê serheng

Perî kuştiniş dil mawer ve teng
 Çûbî ne derya ismî çûbê Gez
 Bend kereû peykan bider abê rez
 Derdem perwaz kird ŞaMurxê jîyan
 Çûbê Gez hawird te'cîl ve duwan
 Sîmurx wat Rustem wenit diyar bû
 Dumay Şahzade umrit kêmbê me
 Rustem wat fermanê Perwerdigar in
 Bayed bikûşîm çarem naçar in
 Belê hey Sîmurx perendey salar
 Teksîrim niyên ne rûy rûzîgar
 Watiş xatircem serhengê salar
 Zanim kuşte bû Şay Îsfendiyar
 Yek perî henî derdem da ve Zal
 Himetxwahî kird şeçe da ve bal" (Hamze'ee, 1393: r. 419)
 "Ane çûbî hen ne deryay Qulzum
 Du haçey barîk ber an sengê sum
 Bend kerî wenîş peykan çenî per
 Ne roy karzar wênêy şêrê nêr
 Red nimebû tîrî ce dîdeş
 Ber an bo peykan çepî çemîdeş" (Emînî, 2010, r. 615).
 "Murx wat mawerûş bi yek çem zeden
 Ta necat bibû Rustem ce duşmen
 Ama ne perwaz rû kird ne Qulzum
 Ne pêy çûbê tîr zenendey merdum
 Çeng pêkawe behr cube tîr awird bîrûn
 Bal dawê û bergeşt ne rûy gerdûn
 Awird da bi dest Zalê bêmisal
 Mala bi cestey Rustem per û bal
 Sarêj bî ce zexm herbey Rûyînten
 Xêza pêy tedbîr ne rûy mekr û fen" (Emînî, 2010, r. 616).

Roja din Rustem vedigere meydanê û hewl dide ku agirbestekê çêke pê re. Lê Îsfendiyar daxwaza Rustem red dike. Her wiha, wisa difikirî ku roja berê gava ku Rustem gihaştibû qesra xwe, ruhê xwe teslîm kiribû. Dizanîbû ku Rustem gelek zana ye û tedbîrên wî hene, her wiha ji ber cadûgeriya Zal e ku Rustem hate ser hemdê xwe. Wexta ku Rustem dibîne ku ev şîret li hemberî Îsfendiyar bi kêrî tiştekî nayên, kevana xwe amade dike, tîrê ji gezê ku hesinê wê bi şerabê çêbûbû li kevanê bi cih dike û çawa ku Sîmurx nîşan dabû, lezelez tîrê xwe bi cih dike û diavêje nav çavên Îsfendiyar.

Bê guman, ev yek ji sehneyên herî bîrewer e di mîtolojiya cîhana îranî de. Çawa ku Rustem tîrê xwe diavêje, dinya li ber çavê Îsfendiyar tarî dibe, hişê xwe wenda dike û hêza wî terka wî dike. Serê wî xwar dibe û kevanê wî ji destan dikeve. Bijiyê hespê xwe digire û xwîna wî li meydanê wer dibe. Şehzadeyê navdarbi carekê ve têk diçe. Tîrê ku ji serî heta binî bi xwînê wer bûye digire û dibêje: Ne ji ber wêrekiya wî ye ku kurê Destan (Rustem) ez kuştim; binêre ev şitlê giya yê gezê ku ez di destê xwe de digirim, ji aliyê Sîmurx û Rustem ve hatiye çêkirin ku dawî bi jiyana min binin, ewZal e ku ewcadûgerî

çêkiriye, lewre ew cadûgerî û tiştên wisa dizane. Divê bê gotin ku geza du serî ya ku Rustem pê Isfendiyar dike, wek perên Sîmurx tê hesabandin (Purnamderien, 1383, r. 199/r. 202).

Ev hevokên Isfendiyar girîngiya mirina wî nîşan didin. Isfendiyar Rustem, Sîmurx, Zal û wî giyaî bi hev re sûcdar dike. Ev kesên sûcdar dawîya Isfendiyar anîne. Berpirsiyar ne bes Rustem e:

“Bizan ve merdî ersey meydan
Nebîm sernigûn ve destî Destan
Bi kerdey Sîmurx Zalê cadûger
Ke sasim kirdin emin ney guzer
Nigah ker vey tîr girtinim ve des
Ye kirdey karî Sîmurx in û bes” (Emînî, 2010, r. 620).

Encam:

Weku tê dîtin, di rivayetên Şahnameyên Kurdî de, Sîmurx di nav aferîdeyên çîrokî yên ku di metnên kevn yên wek Avesta û metnên Pehlewî jî tîne behskirin, li pêşîya hemûyan e. Di rivayetên Şahnameyên Kurdî de Sîmurx ku bi rengdêrên cuda cuda yên wek: Sîmurxê ruxhunerwer, Sîmurxê xweşbû, bê misal, salarê murxan, danayê suxendan, xwedî tedbir, zana û Şahê murx hatiye pênasekirin, xwedî hêzên derxwezayî ye û di çîroka malbata Zal û kurê wî Rustem de xwedî roleke girîng e.

Sîmurx di sehneya Şahnameyên Kurdî de wek, teyrek ku hêlîna wî li ser çiyayek bi navê Bilûr e û dengê balên wî sehmgîn in, xuya dibe. Di rivayetên Îranî yên wek *Şahnameya Firdewsî* de, Sam kurê xwe Zal, li derekî nêzî çiyayê Elborzê, çiyayê ku çûkê navdar Sîmurx hêlîna xwe lê çêkiriye, terk dike. Sîmurx Zalê sava dibîne lê Xwedê rehmê dixê dilê Sîmurx da ku wî zarokî nexwe û wusa Sîmurx dibe xwediyê Zal. Ew bûyer, destpêka peywendiya Sîmurx û malbata Zalê Zêr e. Lê wekî hat dîtin, di Şahnameyên Kurdî de yekem car Sîmurx di çîroka *Qehremannamê* de derdikeve holê û rêberiya Qehreman, ku bi ihtimalek mezin bapîrê malbata Rustemê Zal e, dike. Ew peywendî, peywendiyek xurt e û bi ihtimaleke mezin rola Sîmurx di sepêhatîyên malbata Rustemê Zal de, roleke totemîk e.

Livir divê bê gotin ku cudahiyên riwayet yan hebûna destanên serbixwe di Şahnameyên Kurdî de, ku di rivayetên din ên Îranê de wekî ya Firdewsî, tune ne, dikare nîşan bide ku Şahnameyên Kurdî ne kopîkirina *Şahnameya Firdewsî* ne. Yanî dikare bê qebûlîkirin ku berhemên ku wek Şahnameyên Kurdî tên binavkirin, li gorî naverok, mijar û avahiya xwe bi taybet aîdê gelê kurd in û di pêvajoya xwe ya dîrokî ya taybet de hatine avakirin.

Weku hat dîtin, di Şahnameyên Kurdî de Sîmurx, xwedî çend taybetmendiyên e: Hekîm û zanyar, bijîşk, rêber, şervan û kahîn. Di çîroka Qehreman de yekem car Sîmurx wek rêber rola xwe bi cih tîne. Piştî wek şervanekî tevî şer dibe û alîkariya Qehreman dike hember dêw. Di heman demê de Sîmurx “Camê Cem”ê giranbiha tîne û diyarî wî dike. Di dawiyê de jî Qehreman û hevalên wî datîne ser baskên xwe û wan vedigerîne cem padişahê Îranê.

Di çîroka jidayikbûna Rustemê Zal de, rola Sîmurx zêdetir rola bijîşkekê e. Dema ku Zal perê wî dişewitîne, Sîmurx derhal xuya dibe û rê û rêbaza jidayikbûna Rustem nîşanî Zal dide. Di çîroka Rustem û Isfendiyar de jî aliyê kehanet û zanatiya

Sîmurx tê dîtîn. Sîmurx sirra kuştina Îsfendiyar ji bo Rustem eşkere dike. Darê gezê tîne da ku Rustem bikare bi tîra wê darê hember Îsfendiyar bi ser bikeve.

Yanî dikare bê gotin ku hemû rengdêr û taybetî ku di metnên Îrana berî îslamê de, wek Avesta û metnên Pehlewî, yên ji bo pênasekirina Sîmurx hatine tomarkirin, di Şahnameyên Kurdî de jî tîne dîtîn. Ew jî dikare wek nişaneyek ji hebûn û belavbûna wan metnan dinav kurdan de bê qebûlkin.

Çavkanî:

- Abrams, M.H., Harpham, G.G. (2012). *A Glossary Of Literary Terms*. tenth Edition. Boston: Wadsworth.
- Amir-Moezzi, M.A.(1381).« Nokatî Çend Derbareyê Te'abîrê 'Îrfanîyê Şahname» di *Tenê Pehlevan ve Revanê Xerdmend* de. Meskub, Sh. (ed.). çapa duyemîn. Tehran: Entesaratê Terhê No.
- Bahram Pajdo, Z.(1338). *Zaratosht Nameh*. Rosenberg F. (éd), werg. Dabîr Sayaqî. Tehran Entesaratê Tehûrî.
- Behar, M. (1352). *Esatîrê Iran*. Tehran: Entesaratê Bonyadê Ferhengê Iran.
- Behramî, Î. (1385). *Ruîntenî ve Javdanegî der Esatîr*. Tehran: Neşrê Verjavend.
- Carnoy, A.J.(1383). *Esatîrê Iranî*. werger: A.Tebatebaî. Çapa duyemîn. Tehran: 'Elmî ve Ferhengî.
- Celîl, O., Celîl, C. (2013). *Zargotina Kurda 1*. çapa sêyem. Diyarbekir: Aram.
- Chaman Ara, B. (1390). "Deramedî ber Edebê Hemaşî ve Pehliwanî Kurdî ba têkyê ber Şahname Kurdî". *Costarhayê Edebî*, Şomarê 172.
- Corbin, H. (1971). *En Islam Iranien, Aspects Spirituels et Philosophiques, II, Sohrawardî et les Platoniciens de Perse*. Paris: Gallimard.
- Coyajee, J.C. (1380). « Miyanverdê Esfandiyar der Şahname ». di *Bonyadhayê Ostûreh ve Hemaseh Iran*. werg. J.Dûstxah. Tehran: Neşrê Ageh.
- Effî, R. (1374). *Esatîr ve Ferhengê Iranî der Neveshtehayê Pehlevî*, Tehran: Entesaratê Tûs.
- Emînî, M.R. (amadekar) (2010). *Şahnamey Kurdî (Hewramî)*, Slêmanî: Melbendî Roşenbîrî Hewraman.
- Esmâ'îlî, H. (1381). "Dastanê Zal ez Dîdgehê Qowm Şenasî", di *Tenê Paehlevan ve Revanê Xerdmend*, Meskub, Sh. (ed.). Tehran: Terhê No.
- Ferenbeg Dadegî. (1380). *Bundehiş*. ed. M. Behar, çapa duyemîn, Tehran: Entesaratê Tûs.
- Firdewsî, E.,(1997). *Şahname. Defter-i Yekom*. J. Khaleghi-Motlagh. New York: Bibliotheca Persica.
- Hamze'ee, F. (1393). *Rezmname: Ustûrehayê Kuhenê Zagros*, 4 berg, Kirmanşah: Întişaratê Danîşgahê Razî.
- *Heft Leşker*. nusxeya destxet, Sazmanê Esnad ve Ketabxanêyê Melliye Cumhuriyê Îslamî yê Îran, hejmarê Nusxe: 2941360
- Kazzazî, M.J. (1380). *Maz hayê Raz, Jostar hayî der Şahname*. çapa duyemîn, Tehran: Neşrê Merkez.
- Kerimiyan Serdeştî, N.(1392). "Şahnamehayê Kurdî". *Nameyê Baharistan*, Dorê Cedîd, Şomarê Evvel, Payîz.
- Lutfî Nia, H.(1388). *Hemasehayê Qewmê Kurd*. Tehran: Neşrê Semîra.

- Meskub, Ş. (2536). *Muqeddemeh-i ber Rostem ve Esfendiyar.*, çapa 5mîn, Tehran: Şerkatê Sehamiyê Ketabhayê Cîbî.
- Mokri, M. (1966). *La Légende de Bizan-u Manija, Version Populaire du Sud du Kurdistan en Langue Gouranie (épisode du Shahnama, épopée Iranienne), Texte établi, Introduction, Traduction, Themes folkloriques, Notes Linguistiques et Glossaire.* Paris: Klincksieck.
- Montanari, F. (2012). "The Homeric question Today", di nav *Homeric Contexts, Neoanalysis and the Interpretation of Oral Poetry*, edited by Montanari. Franco, Rengakos, Antonios, Tsagalis, Christos, de Gruyter. Berlin/Boston.
- Neqşibendî, S.E., Kazzazi, M.J., Dawudabadi Farahanî, M.A.(1393). "Nigahî be Şahname-Sorayî ve Rezmname-Sorayî der Edebê Kurdî ve sanjesh an ba Shahname Firdewsî". *Faslname Ilmi Pajuheshi Zaban va Edeb-e Farsi- Daneshkade Edebiyat va Zabanha-ye Khareji Daneshgah Azad Îslami vahed Sanandaj*, sal 6. shomare 18. Bahar.
- Parsa Teleb, A., Muezzinî A.M., Hadî, R. (1399). "Mu'errifî Nusexê Nuyafte Qehreman Name (dastanê Qehremanê Qatil) Ve Mu'errifî Şexsiyetê Qehreman". *Dumahnamê Ferheng ve Edebiyatê Ammê*, Sal 8, Şomarê 32.
- Purnamderien, T. (1383). *Remz ve Dastan hayê Remzî der Edebê Farsî, Tehlîlî ez Dastan hayê 'Irfanî-Felsefîyê Ibn Sîna ve Sohreverdî.* çapa 5mîn, Tehran: Entesaratê 'Ilmî-Ferhengî.
- Raşid Mohessel, M.R. (1369). «Eşareyê Tosîfî beh Berxî ez 'Enasorê Bonyadiyê Hemaseh hayê Iran » di *Ferheng, Ketabê Heftom.* Tehran: Moesseseyê Motale'at ve Tehqîqatê Ferhengî.
- Rastgar Fesaî, M. (1381). «Peykergerdaniyê Mowjûdatê Esatîrî der Şahname», di *Ferdowsî ve Huvîyet Şenasi Iranî, Mejmû'eh Meqalat derbareyê Şahname Ferdowsî* de. Tehran: Terhê No.
- Rezi, H.(1376). *Vendidad, Vidaevo Date.* cild. 4. Tehran: Entesaratê Fekrê Ruz.
- Sarkhosh Curtis, V. (1994). *Mythes Perses.* werg. P. Chemla, Paris: Edition du Seuil.
- Schelling, F. (1989). *The Philosophy of Art*, ed. and trans. D. W. Stott, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Schmidt, H., P. (2002). "Simorgh", *Enc. Ir.*, <http://www.iranica.com/newsite>.
- Şîrazî, S.A.A. (1363). *Ferdowsîname*, çapa duyemîn. Tehran: Entesaratê 'Ilmî.
- Suhreverdî, Sh. (1976). *L'Archange Empourpré, Quinze Traités et Récits Mystiques*, traduits du persan et de l'arabe par Henry Corbin. Paris: Fayard.
- Uşîderî, C. (1383). *Daneşname Mezdîsna.* çapa 3mîn, Tehran: Neşr Merkez.
- Vali, Sh. (2011). *Les Yarsan, Aspects Mythologiques-Aspects Doctrineux.* Saarbrücken: Editions Universitaires Europeennes.
- Vali, Sh. (2021). *Şahnameya Kurdî, Rustemê Zal û Heft Xana Wî.* İstanbul: Avesta.
- Xaleqî Mutleq, J.(1381). «'Enasorê Dram der Berxî ez Destenheyê Şahname». di *Tenê Pehlevan ve Revanê Xeredmend.* de. Meskub, Sh. (ed.). çapa duyemîn. Tehran: Entesaratê Terhê No.

Bir Doğa-Üstü Varlık Olarak Simurg'un Kürt Şehnamelerinde Yeri ve Rolü

ÖZET:

İran/Kürt kültüründe sözlü veya yazılı olarak Simurg, en önemli mitolojik varlıklardan biridir. Simurg adı doğa üstü varlıklar arasında ilk defa Zerdüştî metinlerde Saenaya (Pehlevîce: Senmurv) olarak geçmektedir. Zerdüştî metinlere göre Simurg, tüm tohumların bulunduğu bir ağaç üzerinde mesken edinmiş, kanatlarıyla savaşa bilen, yağmur ve rüzgarla gelen tohumları tüm yeryüzüne yayar.

Simurg'un varlığı İran/Kürt kolektif belleğinde İslam'dan sonra da devam etmekte ve bir sembol olarak Simurg'un İran'ın İslam döneminde de çok önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Bu kuş, özellikle Farid al-Din 'Attar Nishaburi'nin (ö. 1220) ünlü kitabı Mantik'ul-Teyr de ölümlüştür. Simurg, farklı eserlerde, tasavvuf metinlerinde ve mutasavvıflar nezdinde bir rehber veya İnsan-i Kâmil olarak tasvir edilmiştir. Simurg'un ortaya çıkışı "Mutlak Akıl"ın bir simgesidir.

Tasavvuf edebiyatı dışında Simurg'un önemli rol oynadığı edebi alanlardan biri de destan edebiyatı ve özellikle Şehname'nin hikâyeleridir. Şehname'nin mitolojik kısmında her ne kadar doğa üstü güçlerin insan yaşamına dahil olması nadir ise de, Simurg, kutsal varlıkların temsilcisi olarak, Zal ve oğlunun koruyucusu rolünü üstleniyor ve ve büyük olasılıkla totemik bir rol oynuyor.

Bu çalışmanın amacı, Simurg'un Kürt şehname anlatımlarındaki rolünü ve yerini ortaya koymak ve analiz etmektir.

Anahtar Kelimeler: *Simurg, Edebiyata Kurdî, Destan, Mitolojî, Şehname*

"The Place and Role of Simurgh as a Supernatural Being in Kurdish Shahnameh"

Abstract:

Simurg is one of the most important mythological beings in Iranian/Kurdish Oral or written, culture. The name "Simurg" is mentioned for the first time as Saenaya (Pehlewi: Senmurv) in Zoroastrian texts among supernatural beings. According to the Zoroastrian texts, Simurgh has settled on a tree where all the seeds are located, can fight with its wings, spreads the seeds that come with rain and wind.

The existence of Simurg continues in the Iranian/Kurdish collective memory after Islam and it is seen that Simurgh as a symbol has a very important place in Iran's Islamic period. This bird is immortalized especially in Farid al-Din 'Attar Nishaburi's (d. 1220) famous book Mantik'ul-Teyr.

Simurg is depicted as a guide or Perfect Human being in different Works and mystic texts. The emergence of Simurg is a symbol of "Absolute Mind".

Apart from Sufi literature, one of the literary fields in which Simurg played an important role is epic literature and especially the stories of Shahnameh. Although it is rare for supernatural forces to be involved in human life in the mythological part of the Shahnameh, Simurg assumes the role of the protector of Zal and his son, as the representative of holy beings, and most likely plays a totemic role.

The aim of this study is to reveal and analyze the role and place of Simurg in Kurdish Shahname narratives.

Key Words: *Simurg, Kurdish Literature, Epic, Mythology, Shahname.*